

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (95)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (95)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК: 81-11

DOI 10.35433/philology.2 (95).2021.130-150

ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗНОГО ПОРІВНЯННЯ В ПЕРІОД ВІДРОДЖЕННЯ (16–18 СТОЛІТТЯ)

М. Я. Оленяк*

Стаття присвячена дослідженню концепцій образного порівняння в епоху відродження протягом 16–18 століть як західної, так і східної традицій. У ній актуалізовано перехід від класичних фундаментальних напрацювань до ренесансного їх переосмислення в європейській спеціалізованій літературі, оригінальні тексти якої стали предметом аналізу. Установлено кореляцію термінології різних епох та окреслено залежність наукової думки від історичного етапу розвитку суспільства. З'ясовано, що через те, що образне порівняння розглядалося як риторична фігура, зацікавленість ним була обмеженою конкретними практичними завданнями, пов'язаними із мистецтвом красномовства й меншою мірою художнім стилем. Виокремлено функції описуваної категорії, які виділяли провідні мовознавці, а також визначено найбільш впливових дослідників, котрі поглибили розвиток основоположних принципів трактування образного порівняння класиками-риторами. У статті доведено, що зміст, обсяг та ієрархія термінів на позначення образного порівняння різняться залежно від епох і від авторів риторик, відображаючи нюанси перекладу давньогрецьких і латинських текстів, розвиток лінгвістичної думки та поглиблення аналізу закладених давніми греками й римлянами напрямків дослідження. Установлено, що тільки наприкінці 18-го століття введено до обігу англомовну актуальну досі термінологізовану лексему на позначення образного порівняння "simile" як нащадок низки багатозначних, не завжди спеціалізованих термінів (homoeosis, icon, paradigma, parabola, similitude, resemblance, comparison), нерідко синонімічних між собою.

Ключові слова: образне порівняння, метафора, компаративність, Відродження, риторика, троп, фігура мовлення.

RENAISSANCE RESEARCH ON SIMILE (16TH–18TH CENTURIES).

Oleniak M. Ya.

The article deals with the study of the concepts of simile in the Renaissance during the 16th–18th centuries in both Western and Eastern traditions. It outlines the transition from the classical

* кандидат філологічних наук, доцент
(Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця)
maryana@mail.org
ORCID:0000-0002-5888-326X

fundamentals to their renaissance interpretation in the European specialized literature, the original texts of which became the subject of analysis. The correlation of terminology of different epochs is established and the dependence of scientific thought on the historical stage of society development is highlighted. It was found that because simile was regarded as a rhetorical figure, interest in it was limited to specific practical tasks related to the art of eloquence and, to a lesser extent, belles-lettres style. The functions of the described category, which were singled out by leading linguists, are stated as well as the most influential researchers who deepened the development of the basic principles of simile interpretation by classical rhetoricians. The article proves that the content, scope and hierarchy of terms for simile differ depending on the eras and the authors of rhetoric, reflecting the specifics of translation of ancient Greek and Latin texts, the development of linguistic thought and deepening the analysis of ancient Greeks and Romans. It is established that only at the end of the 18th century the English term "simile" was introduced as a descendant of a number of ambiguous, not always specialized terms (homoeosis, icon, paradigm, parabola, similitude, resemblance, comparison), often synonymous with one another.

Keywords: simile, metaphor, comparativeness, Renaissance, rhetoric, trope, figure of speech.

Постановка проблеми.

Загальноприйнятою є думка про те, що коріння дослідження образного мовлення сягають глибокої давнини, однак у переважній більшості випадків, якщо мовознавці й звертаються до історичної спадщини лінгвістики в цьому аспекті, то, як правило, обмежуються констатацією початку відповідних досліджень в епоху Античності, з подальшим викладом сучасних концепцій, повністю залишаючи поза увагою епохи Середньовіччя та Відродження, що й зумовлює актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні теорії метафори, а відтак і образного порівняння, яке практично завжди розглядають у світлі теорії метафори, переважно позиціонуються як такі, що стоять в опозиції до класичних традицій, пов'язаних насамперед з Аристотелем, котрий розглядав метафору тілтки з позиції її функціонування в літературі та ораторських промовах [3: 22; 13: 190-193; 18: 3]. Однак із відносною долею впевненості можна стверджувати, що не тільки дослідження образності сягають епохи Античності, але й сучасна термінологія та окремі аспекти потрактування фігуративного мовлення несуть у собі відбитки становлення наукової думки протягом усіх історичних епох, які певною мірою визначали стан розвитку лінгвістики, котра згодом

розвинулася з риторики. Прихильниками такого бачення проблеми можна вважати багато дослідників [10; 12; 15; 17; 21; 22; 25; 26], які знаходять ремінісценції аристотелівських вчень у сучасних когнітивних теоріях метафори. Зокрема, Swiggers [25] вбачає "дивовижно сучасні" тенденції в потрактуванні метафоричних процесів Аристотелем, у яких він простежує лінгвістичні, когнітивні та культурні параметри аналізу. Kirby [12: 518] вважає, що дещо поблажливе, а інколи й агресивне, ставлення до теорій Стагирита є питанням моди й користанням із того, що подальша полемізація з ним неможлива. Про некоректне тлумачення та перебільшення різниці в поглядах на метафору давньогрецькими і сучасними дослідниками пише Filonik [10], який стверджує, що когнітивні аспекти метафори були досить чітко сформульовані в давньогрецьких теоретичних працях і що Аристотель розглядав метафору не тільки як риторичний прийом, але і як концептуальний процес, що згодом частково було втрачено в давньоримській риторичній, яка слугувала основою пізніших європейських студій. Novokhatko, вивчаючи лінгвістичне потрактування метафори Квінтиліаном, робить висновок, що "незважаючи на те, що Квінтиліан термінологічно залишається

в царині риторики, він достатньо прогресивно висвітлює деякі аспекти когнітивного, семантичного та прагматичного потрактування метафори, що наближається до того, що Лакофф назвав би "головним механізмом, за допомогою якого ми розуміємо абстрактні поняття та виконуємо абстрактні міркування" [17: 317].

Метою статті є заповнення лакуни в історіографії дослідження образного порівняння в період з 16 по 18 століття шляхом аналізу тогочасних європейських риторик, з'ясування їх впливу на подальше потрактування цього явища та опис особливостей розвитку термінів на його позначення.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Становлення мовознавства в період Відродження втілюється передовсім у пристрасному зацікавленні й перекладах античних авторів та написанні граматик багатьох європейських мов. Ці два напрямки засвідчують певну єдність процесів розвитку національних літературних мов як повноправних із латиною способів комунікації та питань, пов'язаних із їх вивченням. Прописуються "механізми" устрою описуваних мов, які пов'язуються з логікою, риторикою та метафізикою в дусі традиціоналізму, що панував ще з часів античності.

Близько 1530 року Леонард Кокс публікує працю *The Arte or Crafte of Rhetoryke* "Мистецтво або ремесла риторики", яку вважають першим підручником із риторики, написаним англійською мовою, де він не оперує середньовічними термінами *homoeosis*, *icon*, *paradigma* чи *parabola*, уживаючи натомість узагальнений термін *comparison* 'порівняння' [7: C.iiii.r] та *pleasaunt figures* 'приємні фігури' [7: V.i.r], які використовує вмійлий ритор у процесі ведення дискусії. Проте цікавим у плані переосмислення використовуваних термінів є переклад

першого тому парафразу Еразма Роттердамського Нового завіту Ніколасом Удаллом, який побачив світ у 1548 році. У ньому всі образні оповіді Христа, які Еразм услід за середньовічними теологами позначає терміном *parabola* 'придумане порівняння', іменуються *similitude* 'подібність' [9], що, з одного боку, свідчить про тогочасну термінологічну невизначеність, а з іншого – про сумнівність із позиції перекладача доцільності виокремлення терміна на позначення зіставлення живого і неживого об'єкта.

Приблизно через 20 років після Кокса Річард Шеррі створює *Treatise of Schemes and Tropes* "Трактат про схеми і тропи", у якому інтерпретує образне порівняння саме в термінах фігур Середньовіччя (*icon*, *parabola*, *paradigma*), щоправда, не згадуючи гіперонімний термін *homoeosis*. Шеррі визнає джерела формування своїх поглядів (Цицерон, Квінтіліан, Еразм), проте претендує на новизну потрактування фігур мовлення: "I haue not translated them orderly out of anye one author, but runninge as I sayde thorowe many, and vsyng myne owne iudgement, haue broughte them into this body as you se, and set them in so playne an order, that redelye maye be founde the figure, and the vse wherevnto it serueth" ("Я не робив перекладу котрогось з авторів, натомість, як я вже говорив, вивчив багатьох, і, керуючись власним баченням, створив запропоновану вам класифікацію, викладену в зручному порядку, який дозволяє швидко віднайти фігуру з прикладами її використання") [23: 11]. Він справді системно й послідовно подає матеріал, а також уперше робить спробу проаналізувати описані фігури з позиції суміжності й термінологічної неоднозначності. Як приклад різновиду образного порівняння, позначуваного терміном *parable*, автор наводить зіставлення корабля з піднятими чи опущеними вітрилами (залежно від наявності вітру) та здатність

піддаштовуватися під ситуацію: "...a shyp in the whych the sayles be hoysed vp, or takē down after the blowyng of the winde, is a parable whiche teacheth a wyse man to geue place to tyme, and applye hymselfe to the world that is presente" ("...корабель, в якого вітрила підняті, або після поривів вітру опущені, є прикладом *parable*, який вчить розумну людину виждати потрібний момент і призвичаїтися до поточної ситуації") [23: 91]. Натомість, демонструючи різновид образного порівняння, іменованого *icon*, зіставляється людина з твариною: "...a man flewe vpon his enemies like a dragon, or lyke a lyon" ("...чоловік кинувся на своїх ворогів як дракон або як лев") [23: 92], що також можливо у випадку різновиду образного порівняння, названого *similitude*: "As an Asse wyll not be driuen from her meat, no not with a club, vntyl she be full: no more wil a warriour reste from murther vntyll he hath fylled his mynd with it" ("Як віслюка неможливо відтягнути від їжі, навіть палкою, поки він не наїсться, так само і воїн не може не думати про вбивство допоки не задовільнить своє бажання") [23: 92]. Шеррі стверджує, що інколи *parable* називають *similitude* 'подібність', а інколи *cōparacion* 'порівняння', зазначаючи повчальний характер описуваного явища як окремого прийому, який зіставляє неживі об'єкти з живими на основі аналогії. Він також констатує, що *icon* 'образ' є дуже подібним до *similitude* 'подібності' й за певних обставин може з нею ототожнюватися; крім того, автор визнає наявність логічної операції *cōparacion* 'порівняння' у випадку *icon*, що фактично прирівнює явища, позначувані термінами *parable* та *icon* як такі, що базуються на однаковому прийомі – порівнянні та актуалізують однакову ознаку – подібність. Шеррі стверджує, що автори не завжди розмежовують фігури та тропи (проте сам не робить такої "помилки"), і традиційно зараховує до останніх

метафору. Така педантична прихильність до розмежування тропів і фігур, очевидно, не дає йому змоги порівнювати образне порівняння (безвідносно до терміна, ужитого на його позначення) і метафору, хоча лінгвіст визнає, що остання також базується на *similitude* 'подібності' [23: 40]. Услід за попередниками Шеррі констатує сім типів переносу значення в метафорі (істота – істота; істота – неістота і т.д.). Отже, принциповий розподіл образних утворень на фігури й тропи продовжує провокувати певний термінологічний плеоназм у випадку образного порівняння, натомість щодо метафори аналогічні явища результатують у формі внутрішньої класифікації типів зіставляваних доменів.

Приблизно в цей самий час над своєю версією підручника з риторики працює Томас Уілсон, який уперше виходить друком у 1553 році під назвою "*The Arte of Rhetorique*" ("Мистецтво риторики"). Новизна Уілсона полягає в зменшенні кількості різновидів образного порівняння (очевидно, методологічною базою для Уілсона слугували роботи Квінтіліана та *ad Herenium*, де фігурують лише терміни *similitudo* та *imago*), а також у переосмисленні тропів і фігур, які він упорядковує в гіпонімно-гіперонімні відношення. Іншими словами, у риториці Уілсона й метафора, й образне порівняння вважаються тропами, з тією лише різницею, що метафора належить до "*tropes of a worde*" 'тропів слова', а образне порівняння, позначене терміном *similitude* 'подібність' – до "*tropes of a long continuous speeche or sentences*" 'тропів довгого тривалого мовлення або речення' [27: 172]. Як методичної рекомендації до використання тропу *similitude* 'подібність' Уілсон звертає особливу увагу на важливість фонових знань про еталон порівняння: "Therefore, those that delite to proue thinges by *Similitudes*, must learne to knowe the nature of diuers beastes, of

mettalles, of stones, and al such as haue any vertue in them, and be applied to mans life" ("Отже, ті, хто хочуть використовувати образні порівняння з метою аргументації, повинні знати природу різних тварин, металів, каміння а також цінність, яку вони представляють для використання в житті людини"). Окремою статтею, однак, автор подає *resembling of things* 'схожість об'єктів' як прямий відповідник латинському *imago* 'образ', яку він визначає "Resembling of thinges, is a comparing or liking of looke, with looke, shape, with shape, and one thing with an other" 'Схожість предметів – це порівняння або уподібнення вигляду з виглядом, форми з формою, одного предмету з іншим' [27: 207]. І хоча сам Уілсон не надає критерії розмежування тропів "подібності" і "схожості об'єктів", із наданих визначень і наведених прикладів можна припустити, що перший троп актуалізує подібність за певною властивістю, тоді як другий – за зовнішньою ознакою. Подібність також, стверджує автор, є основою для метафори, хоча різниця між образним порівнянням і метафорою, крім констатації належності їх до різних видів тропів, не пояснюється.

1577 року з'являється черговий каталог риторичних тропів і фігур "*The Garden of Eloquence*" ("Сад красномовства"), укладений Генрі Пічемом [19]. Його вважають найповнішою англійською риторикою епохи Відродження; утім, образне порівняння не знаходить там більш конкретизованого опису, ніж у працях його попередників. Навпаки, інформація подається досить стисло, з деякими прикладами, запозиченими в Річарда Шерпі. Пічем, очевидно наслідуючи моду тогочасної Британії, використовує латинізовану версію термінології (*parabola* замість на той час уже сформованої словоформи *parable*) і "переописує" класифікацію образного порівняння, яка базується

на категоризації Беди Преподобного і Річарда Шерпі.

Наприкінці XVI століття у світ виходить робота Джорджа Путтенгама "*The Arte of English Poesie*" ("Мистецтво англійської поезії"), у котрій у коментарях до образного мовлення Чосера з'являється нове поєднання термінів *similitudes comparisons* 'порівняння подібності' [20: СНАР. XXXI], водночас у попередніх підручниках із риторики ці два поняття завжди розмежовувалися. Щоправда, ця колокація є радше оказіональною, тому що в подальшому викладі матеріалу вона відсутня, однак навіть одноразове її використання свідчить про те, що автор, а відповідно і його сучасники, усвідомлювали той факт, що умовою створення та інтерпретації тропа чи фігури *similitude* 'подібність' є логічна операція порівняння. Апелюючи до давньогрецьких першоджерел, Путтенгам пропонує свою класифікацію образного порівняння, якою фактично спростовує необхідність розмежування тропів *similitude* 'подібність' і *resembling of things* 'схожість об'єктів' Уілсоном: "Now because there are sundry sorts of them [similitudes], which also do worke after diuerse fashions in the hearers of conceits, I will set them foorth by a triple diuision, exempting the generall *Similitude* as their common Auncestour, and I will cal him by the name of *Resemblance* without any addition, from which I deriue three other sorts: and giue euery one his particular name, as *Resemblance* by *Pourtrait* or *Imagery*, which the Greeks call *Icon*, *Resemblance* morall or misticall, which they call *Parabola*, & *Resemblance* by example, which they call *Paradigma*" ("Через те, що їх є багато видів [подібностей], які по-різному можуть сприйматися слухачами думки, я далі поділю їх на три групи, виокремивши загальну *Подібність* в якості їхнього спільного Предка, і я назву її *Схожістю* без жодних означень, в межах якої

знаходяться три інші види: і я дам кожному з них окрему назву, як то Схожість за Зовнішністю або Образом, яку Греки називають *Ison*, Схожість моральна або символічна, яку вони називають *Parabola* і Схожість за прикладом, яку вони називають (*Paradigma*) [20: СНАР. XIX]. За тогочасними правилами пунктуації з великої літери писалися "важливі" іменники, тому, виходячи з відмінності правопису найменування першої групи, можна припустити, що "Схожість за Образом" була важливішою для виокремленої категорії з позиції автора, ніж дві інших. Далі Путтенгам детальніше описує суть кожної з підгруп, ілюструючи їх прикладами, зокрема для "Схожості за Образом" він наводить порівняння її Величності [Єлизавета I] зі змією (наймудріша), левом (найвідважніший) і ангелом (найкрасивіший): "*Nature that seldome workes amisse, In womans brest by passing art: Hath lodged safe the Lyons hart, And stately fixt with all good grace, To Serpents head an Angels face*" ("Природа, яка рідко помиляється, наділила жінку неабиякими здібностями: в ній серце лева, мудрість змії і обличчя ангела") [20: СНАР. XIX]. Очевидною є дуже умовна відповідність наведеного прикладу зазначеній вище назві підгрупи, адже об'єкти зіставляються не лише за зовнішньою ознакою, але й за внутрішніми, "невидимими" характеристиками. Сюди ж, зазначає автор, можна відносити порівняння неживих об'єктів за ознакою кольору чи фізичних властивостей. Отже, розмежування порівняння відповідно до критерію близькості/віддаленості зіставляваних категорій, яке було прийнято в Середньовіччі й позначалося такими ж термінами, зазнало вкотре певного переосмислення. Коментуючи "Схожість моральну або символічну", Путтенгам констатує її метафоричний характер й обмежує використання

творами морально-етичної спрямованості, на кшталт Євангелія чи казок Езопа, водночас "Схожість за прикладом", пише критик, зводиться до наведення низки історичних прикладів, які можна порівняти з певною ситуацією, схилиючи слухачів до вибору описуваної лінії поведінки. Безперечно позитивним моментом у праці Путтенгама, порівняно з його сучасниками, є конкретизація потрактування виокремлених фігур, що полегшує процес інтерпретації поглядів автора. Однак, проаналізувавши сформульовані ним потрактування, басимо очевидний факт спроби вдосконалення категоризації образного порівняння (наприклад, об'єднання неаргументовано розмежованих Уілсоном категорій "подібність" і "схожість" та встановлення кореляції з термінами давньогрецьких першоджерел); утім, своєрідність смислового наповнення нової термінології також не аргументується. Три виокремлені категорії, по суті, базуються на різних критеріях: смислова аналогія ("Схожість за Образом"), дидактичність ("Схожість моральна"), яка також передбачає аналогію смислів та каузативність ("Схожість за прикладом"). Путтенгам (як й інші дослідники епохи Середньовіччя та Відродження), даючи давньогрецькі відповідники своїм трьом видам схожості, фактично наповнює античні терміни новим смислом, повністю ігноруючи формальні складники розглядуваного явища, які, хоч і побіжно, але все ж згадувалися в першоджерелах і слугували критерієм розмежування образного порівняння і метафори.

На початку XVIII століття низку риторик пишуть викладачі Києво-Могилянської академії, щоправда, латиною. Одним із найвідоміших є український науковець Феофан Прокопович, автор "*De arte poëtica*" і "*De arte rhetorica*", який читав там лекції протягом 1705-1709 років, котрі

згодом були перекладені українською мовою. Безсумнівно, визнаючи авторитет класиків, Феофан Прокопович поміщує образне порівняння в категорію фігур мовлення, констатує його повчальний характер, а також критично переосмислює й розвиває античні теорії. Автор радить використовувати цю фігуру, якщо виникає необхідність аргументації у "важливій справі" стосовно кількісних чи якісних показників. Як приклад науковець описує відвагу святого Василія, який заборонив безбожному імператорові увійти до церкви: "Цю всю картину бачив неначе намальовану на стіні, так безстрашно діяв все той муж". Переклад риторики Феофана Прокоповича засвідчує прецизійність автора у використанні термінології, яка віддзеркалює смислове наповнення первісних лексем: "образність", "вигадана подібність": "Якщо [йдеться] про кількість, дуже тонко можна подати її за допомогою вигаданої подібності або порівняння" [2].

Ближче до середини XVIII століття (1743 р.) з'являється риторика М. В. Ломоносова "Краткое руководство къ краснорѣчію", написана під час кількомісячного ув'язнення, яка вирізняється своєрідністю в плані віддаленості від робіт авторитетних античних і тогочасних мислителів. Зокрема, образне порівняння автор не включає ні в перелік тропів, ні фігур, натомість поза їх межами згадується *подобіє риторическое*, яке за визначенням можна вважати будь-яким порівнянням, а за прикладами – образним; воно також позиціонується як мета (а не основа) метафоричного перенесення. У тексті, в описах прикладів, які містять як образне, так і необразне порівняння, трапляється використання нетермінологізованих лексем *подобіє, уравнение, подобные вещи*; як окремий складник *подобіє*

відзначено в розділі про *хрію* – явище, суть якого досить важко зрозуміти і яке, за словами автора, не описане античними мислителями й часто вживається неправильно [1]. На відміну від усіх інших посібників із риторики, термінологія не подається в співвіднесенні з латинськими й грецькими назвами; крім того, відсутність образного порівняння як окремої фігури не пояснюється. Отже, перша російська риторика має дуже обмежений вплив, якщо він узагалі є, на становлення історіографії в царині образного порівняння.

Із середини XVIII століття в західноєвропейській літературі спостерігається тенденція до започаткування вживання сучасного англійського терміна на позначення образного порівняння – *simile* – паралельно з (на той момент) традиційними *similitude* та *parable* в їхніх різних орфографічних варіантах. Це, зокрема, характерно для Блеквола [4], чия праця "Introduction to the classics" ("Вступ до класики") вперше вийшла друком у 1718 році; Гіббонса, автора "Rhetoric; Or, A View of Its Principal Tropes and Figures" ("Риторика; або, погляд на її головні тропи і фігури"), у якій він, базуючись на теоретичному підґрунті римлян, наводить велику кількість прикладів образного порівняння з прозових і поетичних творів класиків і сучасників, однак сам аналіз нерідко робить відповідальністю читача [11].

У лекціях Адама Сміта, записаних двома його студентами (1762–1763) й у XX столітті опублікованих у книзі "Lectures on Rhetoric and Belles Lettres" ("Лекції з риторики та художнього стилю"), здійснено порівняльний аналіз тропів і фігур мовлення, де констатується, що образне порівняння є близьким до метафори з позиції влучності підбраного еталону та доцільності застосування [24: 30]. Його робота певною мірою може слугувати ймовірним поясненням усе частішого використання нового терміна *simile*.

Річ у тому, що вживана із Середньовіччя лексема *similitudo* ('подібність') почала розвивати додаткове значення 'прецедент' (на жаль, не зафіксоване етимологічними словниками), що дає підстави Сміту з гордістю новатора виокремлювати раніше не зареєстровану фігуру мовлення, іменовану *Precedent* 'прецедент' як підвид *similitudo*: "This last [*Precedent*] which is so much in use amongst modern Lawyers was not at all used by the antients either Greeks or Romans ... they mention all the different sorts of *Similitudo* except that of precedents ... therefore there is such a remarkable difference betwixt the modern and the ancient practise ..." ("Ця остання [фігура прецедент], яка так часто стає в нагоді сучасним юристам, зовсім не використовувалася ні греками, ні римлянами...вони згадують багато різних видів подібності (*Similitudo*) окрім прецеденту...тому й існує така різюча різниця між сучасними і античними практиками...") [24: 174]. Установлення Смітом категорійних гіпонімо-гіперонімічних відношень між "прецедентом" (*Precedent*) і "подібністю" (*Similitudo*), з одного боку, стирає межу між логічним й образним порівнянням, які, відповідно, ними позначалися, а з іншого, можливо, саме через необхідність розмежувати в подальшому логічні й образні "подібності" паралельно з терміном *Similitudo* починає функціонувати *simile*.

1776 року Джордж Кемпбел публікує працю "*The Philosophy of Rhetoric*" ("*Філософія риторики*"). Він зазначає, що образне порівняння (*simile*) є втіленням власне порівняння (*comparison*), а метафора – алегорією в мініатюрі, яка є нічим іншим ніж порівнянням, поданим у певній формі [6: 75], з чого можна висновкувати, що автор наближує образне порівняння до метафори. Як і в його сучасників, разом із терміном *simile* в роботі відзначено частково

детермінологізовані лексеми *similitudo* 'подібність' і *resemblance* 'схожість' як синоніми, ужиті на позначення будь-якої аналогії, уподібнення чи прецедента, щоправда, *similitudo* 'подібність' інколи використовується паралельно зі *simile* на позначення образного порівняння, яке, як стверджує автор, поєднує ознаки прямого та фігуративного значення [6: 266]; функціонує як структура, що здатна оживити мовлення, візуалізуючи певну ментальну картину [6: 290]. Кемпбел також порушує питання перекладу образного мовлення, вважаючи, що образне порівняння відносно легко можна перекласти іншою мовою без утрати ефекту, водночас метафору – ні.

1783 року з'являється авторитетна робота Х'ю Блера – курс лекцій, які він читав протягом двадцяти чотирьох років в Единбурзькому університеті й був вимушений надрукувати, щоб подати матеріал повністю та якісно викладеним, на противагу затребуваним і вже на той момент комерціалізованим конспектам його лекцій, зроблених студентами. На тлі розвідок його сучасників, образне порівняння в цій праці описано набагато ґрунтовніше, повніше й глибше. Автор послуговується тільки терміном *simile* 'образне порівняння' на позначення аналізованого явища, однак уживає лексему *comparison* 'порівняння' як абсолютний синонім і взагалі не називає в цьому значенні термін *similitudo* 'подібність'. Відтак можна сказати, що на цьому етапі вже чітко простежується результат термінологізації *simile* і детермінологізації *similitudo*. Блер, на відміну від його колег, чітко розмежовує метафору й образне порівняння не лише за формальним показником – наявністю маркера компаративності, але й за естетичною ознакою, силою відчуттів продуцента утворень: "...they [*similes*] are not, like the Figures of which I treated in the last Lec|ture, the language of strong passion.

No; they are the language of imagination rather than of passion..." ("вони [образні порівняння] не такі, як фігури пристрасної мови, про які я розповідав у попередній лекції [про метафору]... ") [5: 409]. Автор всебічно описує досліджувану категорію; і нехай він не заглиблюється в кожен з аспектів цього багатогранного явища, усе ж очевидним є комплексний підхід до аналізу. Зокрема, Блер демонструє когнітивно-концептуальний підхід до потрактування образного порівняння, зазначаючи, що в ньому зіставляються поняття, котрі є нічим іншим, ніж уявленнями, ідеями які існують у свідомості автора й реципієнта виразів: "Two objects may sometimes be very happily compared to one another, though they resemble each other, strictly speaking, in nothing; only, because they agree in the effects which they produce upon the mind; because they raise a train of similar, or, what may be called, concordant ideas" ("Іноколи дуже вдало можна порівняти два об'єкти, хоча вони, прямо кажучи, ні в чому не схожі; це можливо тільки тому, що вони узгоджено створюють ефект, який впливає на свідомість; тому що вони провокують ланцюг подібних, або, інакше кажучи, відповідних ідей") [5: 408]. Крім того, лектор чи не вперше порушує питання історичної зумовленості й важливості національно-культурологічного аспекту образного порівняння, зазначаючи, що вибір еталона порівняння залежить від історичного періоду, у якому останнє використовується, і різниться в межах різних лінгвокультур. Не оминає стороною Блер і проблему сили ефекту цих конструкцій, пов'язану з категорійною віддаленістю зіставляваних понять, констатуючи, що чим віддаленіші порівнюються поняття, тим сильнішим буде ефект від образного порівняння. Автор категоризує не тільки основні функції розглядуваної категорії (пояснювальну та декоративну), чим займалися майже всі її дослідники, але й робить спробу

класифікувати джерела виникнення образних порівнянь, яких виділяє три і які, за словами Блера, базуються на задоволенні: 1) від процесу пізнання (потрактовується як метод); 2) від можливості чітко й конкретно описати предмет порівняння (тлумачиться як інструмент досягнення комунікативної мети); 3) від спроможності візуалізувати образ, апелюючи до уяви реципієнта (позиціонується як прийом, здатний стимулювати органи чуття людини). Він також озвучує правила використання образних порівнянь, які зводяться до аналізу контексту на предмет частотності використання, знайомості та зрозумілості еталона порівняння для слухача та доречності вживання залежно від інтенсивності емоцій автора.

Висновки й перспективи дослідження. Загалом потрактування образного порівняння в період із 16 по 18 століття характеризується насамперед глибокою повагою до античних напрацювань, які активно перекладають європейськими національними мовами з метою освіти громадян рідною мовою, хоча латина ще не перестає бути ознакою еталонного знання, зокрема й на території України мистецтво риторики, у межах якого аналізується образне порівняння, вивчають саме латинською мовою (підручники з риторики лекторів Києво-Могилянської академії). В англomовному середовищі процес адаптації науки до національної мови почався раніше, водночас термінологічний апарат здебільшого формується латинізованими назвами (принаймні в рамках дослідження образного мовлення), і на кінець 18 століття спостерігається чітка тенденція до використання єдиного терміна – *simile* – безвідносно до прагматично-змістового наповнення раніше виокремлених різновидів позначуваного явища. Як результат, створилася лакуна, яка потребує пояснення еквівалентності раніше

використовуваних і сьогодні вживаних термінів, зважаючи на первісну різнорідність їхнього денотативного наповнення, або визнання дещо звуженого, формалізованого підходу до потрактування образного порівняння в переважній більшості англомовної наукової літератури, про що спорадично зазначено в мовознавчих розвідках. Зокрема, як би це парадоксально не звучало, але "Енциклопедія з риторики" [16: 741], яка містить статтю *Simile*, указує як термінологічні відповідники грецьке слово *parabolē*, латинські *parabola* і *similitudo*, проте зовсім не згадує давньогрецького *icon*, на легендарний Аристотелівський приклад якого принципово покликаються практично всі сучасні дослідники. Виникає питання: якщо класичний приклад *icon* "He jumped like a lion" ("Він кинувся, як лев") є центральною структурно-семантичною матрицею для відбору одиниць аналізу, названих *simile*, то чому термінологічним еквівалентом вважають *parabola*, яка в давньогрецькій спеціалізованій літературі позначала "придумане порівняння", а в епоху Середньовіччя почала пов'язуватися з притчами Христа морально-повчального характеру? Очевидно, переклад термінів (так, як це склалося в слов'янських мовах), який відображав би смислове наповнення поняття, був би доречнішим, ніж транслітерація латинського слова. Крім того, усе вказує на те, що не варто створювати буквально структурно-семантичну кальку як мірило відповідності понять із домінантою змісту над формою.

У дослідженнях 16–18 століть спостерігається поступова віддаленість від середньовічного гомілетичного потрактування образного порівняння на користь повернення до античного наповнення розглядуваної категорії практично-соціальними завданнями. Переважна більшість англомовних науковців того часу традиційно виокремлюють функції образного

порівняння, які вже стають стандартними: здатність оживляти, прикрашати, розважати й демонструвати. Варто зазначити, що ніхто з дослідників доби Нового часу (окрім Х. Блера та Ф. Прокоповича) не проводить зіставного аналізу між образним порівнянням і метафорою, обмежуючись описовим переліком тропів і фігур мовлення з настільки різним потрактуванням критеріїв їх розмежування, що сама необхідність факту розподілу описуваних явищ на фігури та тропи починає бути сумнівною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ломоносов М. В. 1810. Краткое руководство къ краснорѣчію. Санкт-Петербург: Императорская Академия Наук. 328 с.
2. Прокопович Ф. URL: <http://litopys.org.ua/procop/proc109.htm#rozd8> (дата звернення: 10.09.2021).
3. Black M. More about metaphor. *Metaphor and thought* / ed. A. Ortony. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1993. P. 19–41.
4. Blackwall A. Introduction to the classics, with an Essay on rhetoric, and an Appendix exhibiting the most valuable and useful editions of the classical writers. London: Lackington, 1809. 256 p.
5. Blair H. Lectures on rhetoric and belles lettres. Early English Books Online Text Creation Partnership. URL: <https://quod.lib.umich.edu/e/ecco/004786433.0001.001/1:20?rgn=div1;view=fulltext> (дата звернення: 10.09.2021).
6. Campbell G. The Philosophy of Rhetoric. Carbondale: Southern Illinois University Press, 2008. 423 p.
7. Cox L. 1532. The Art or crafte of Rhetoryke. Release Date: May 26, 2008 [EBook #25612]. URL: <https://www.gutenberg.org/files/25612/25612-h/25612-h.htm> (дата звернення: 10.09.2021).
8. Erasmus R. 1522. Novum Testamentum. URL: <https://archive.org/details/roterodamvs>

[-erasmus-novum-testamentum-1522](#)

(дата звернення: 10.09.2021).

9. Erasmus, D. d. 1536., Udall, Nicholas, 1505-1556. The first tome or volume of the Paraphrase of Erasmus vpon the Newe Testamente. Early English Books Online Text Creation Partnership. URL:

<https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A16036.0001.001/1:5?rgn=div1;view=fulltext> (дата звернення: 10.09.2021).

10. Filonik J. Metaphors in Rhetoric: From Ancient Greek to 21st-Century Politics. S. Papaioannou, A. Serafim and M. Edwards (eds.). Brill's Companion to the Reception of Ancient Rhetoric, 2020. P. 1-28.

DOI: [10.13140/RG.2.2.30432.71682](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.30432.71682)

11. Gibbons T. Rhetoric; Or, A View of Its Principal Tropes and Figures, in their Origin and Powers: with a Variety of Rules to escape Errors and Blemishes, and Attain Propriety and Elegance in Composition. London: J. and W. Oliver, 1767. 547 p.

12. Kirby, J. T. Aristotle on metaphor. American Journal of Philology 118(4): 1997. P. 517-554.

13. Lakoff G. and Johnson M. Metaphors we live by. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1980. 242 p.

14. Lakoff G. The contemporary theory of metaphor. Metaphor and thought / ed. A. Ortony. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1993. P. 202-251.

15. Mahon J. E. Getting your sources right: what Aristotle didn't say." In Researching and applying metaphor. eds. L. Cameron and G. Low. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1999. 69-80.

16. Nate R. Simile. Encyclopedia of Rhetoric / ed. Thomas O. Sloane. © 2006 Oxford University Press. Encyclopedia of Rhetoric: (e-reference edition). Oxford University Press. The Midnight University. 2007. URL:

<http://www.oxford-rhetoric.com/entry?entry=t223.e227> (дата звернення: 10.09.2021).

17. Novokhatko A. The linguistic treatment of metaphor in Quintilian. Pallas (103), 2017. P. 311-318.

18. Ortony A. Metaphor, language and thought. Metaphor and thought / ed. A. Ortony. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1999. P. 1-16.

19. Peacham H. The Garden of Eloquence. London: H. Jackson. 1577. URL:

https://books.google.com.ua/books?id=xYzAQAAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=trop&f=false (дата звернення: 10.09.2021).

20. Puttenham G. The Arte of English Poesie. Release Date: August 3, 2005 [EBook #16420]. 1589. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/16420/pg16420.html> (дата звернення: 10.09.2021).

21. Ricoeur P. Between Rhetoric and Poetics. Essays on Aristotle's Rhetoric, ed. A. Rorty. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 1996. P. 324-84.

22. Ricoeur P. The Metaphorical Process as Cognition, Imagination, and Feeling. Critical Inquiry. vol. 5 (1), 1978. P. 143-159.

23. Sherry R. A Treatise of Schemes and Tropes. Release Date: March 30, 2009 [EBook #28447]. 1550. URL: <https://www.gutenberg.org/files/28447/28447-h/28447-h.htm> (дата звернення: 10.09.2021).

24. Smith A. Lectures on Rhetoric and Belles Lettres. Vol. 4. Indianapolis: Liberty Fund, 1985. 291 p.

25. Swiggers P. Cognitive aspects of Aristotle's theory of metaphor. // Glotta 62(1/2), 1984. P. 40-45.

26. Wierzbicka A. Metaphors linguists live by: Lakoff & Johnson contra Aristotle. Research on Language and Social Interaction 19(2), 1986. P. 287-313.

27. Wilson T. The Arte of Rhetorique. Oxford: Clarendon Press. 1560. URL: <https://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/t>

[ext-idx?c=eebo;idno=A15530.0001.001](#)

(дата звернення: 10.09.2021).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Lomonosov M. V. (1810). *Kratkoe rukovodstvo k" krasnoruchiyu*. [A Short Introduction to Eloquence]: Sankt-Peterburg: Imperatorskaya Akademiya Nauk. 328 s. [in Russian].

2. Prokopovich F. URL: <http://litopys.org.ua/procop/proc109.htm#rozd8> (data zvernennja: 10.09.2021) [in Ukrainian].

3. Black M. (1993). More about metaphor. *Metaphor and thought* / ed. A. Ortony. Cambridge and New York: Cambridge University Press. P. 19–41. [in English].

4. Blackwall A. (1809). *Introduction to the classics, with an Essay on rhetoric, and an Appendix exhibiting the most valuable and useful editions of the classical writers*. London: Lackington. 256 p. [in English].

5. Blair H. *Lectures on rhetoric and belles lettres*. Early English Books Online Text Creation Partnership. URL: <https://quod.lib.umich.edu/e/ecco/004786433.0001.001/1:20?rgn=div1;view=fulltext> (data zvernennia: 10.09.2021). [in English].

6. Campbell G. (2008). *The Philosophy of Rhetoric*. Carbondale: Southern Illinois University Press. 423 p. [in English].

7. Cox L. 1532. *The Art or crafte of Rhetoryke*. Release Date: May 26, 2008 [EBook #25612]. URL: <https://www.gutenberg.org/files/25612/25612-h/25612-h.htm> (data zvernennia: 10.09.2021). [in English].

8. Erasmus R. 1522. *Novum Testamentum*. URL: <https://archive.org/details/roterodamvs-erasmus-novum-testamentum-1522> (data zvernennia: 10.09.2021). [in English].

9. Erasmus, D. d. 1536., Udall, Nicholas, 1505-1556. *The first tome or volume of the Paraphrase of Erasmus vpon the Newe Testamente*. Early English Books Online Text Creation

Partnership.

URL:

<https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A16036.0001.001/1:5?rgn=div1;view=fulltext> (data zvernennia: 10.09.2021). [in English].

10. Filonik J. (2020). *Metaphors in Rhetoric: From Ancient Greek to 21st-Century Politics*. S. Papaioannou, A. Serafim and M. Edwards (eds.). Brill's Companion to the Reception of Ancient Rhetoric. P. 1–28. DOI: [10.13140/RG.2.2.30432.71682](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.30432.71682) [in English].

11. Gibbons T. (1767). *Rhetoric; Or, A View of Its Principal Tropes and Figures, in their Origin and Powers: with a Variety of Rules to escape Errors and Blemishes, and Attain Propriety and Elegance in Composition*. London: J. and W. Oliver. 547 p. [in English].

12. Kirby, J. T. (1997). Aristotle on metaphor. *American Journal of Philology* 118(4). P. 517–554. [in English].

13. Lakoff G. and Johnson M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago and London: The Universitu of Chicago Press. 242 p. [in English].

14. Lakoff G. (1993). The contemporary theory of metaphor. *Metaphor and thought* / ed. A. Ortony. Cambridge and New York: Cambridge University Press. P. 202–251. [in English].

15. Mahon J. E. (1999). *Getting your sources right: what Aristotle didn't say.* In *Researching and applying metaphor*. eds. L. Cameron and G. Low. Cambridge and New York : Cambridge University Press. 69–80. [in English].

16. Nate R. (2007). *Simile*. *Encyclopedia of Rhetoric* / ed. Thomas O. Sloane. © 2006 Oxford University Press. *Encyclopedia of Rhetoric: (e-reference edition)*. Oxford University Press. The Midnight University. URL: <http://www.oxford-rhetoric.com/entry?entry=t223.e227> (data zvernennia: 10.09.2021). [in English].

17. Novokhatko A. (2017). *The linguistic treatment of metaphor in*

Quintilian. Pallas (103). P. 311-318. [in English].

18. Ortony A. (1999). Metaphor, language and thought. Metaphor and thought / ed. A. Ortony. Cambridge and New York: Cambridge University Press. P. 1–16. [in English].

19. Peacham H. The Garden of Eloquence. London: H. Jackson. 1577. URL:

https://books.google.com.ua/books?id=xYzAQAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=trop&f=false (data zvernennia: 10.09.2021). [in English].

20. Puttenham G. The Arte of English Poesie. Release Date: August 3, 2005 [EBook #16420]. 1589. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/16420/pg16420.html> (data zvernennia: 10.09.2021). [in English].

21. Ricoeur P. (1996). Between Rhetoric and Poetics. Essays on Aristotle's Rhetoric, ed. A. Rorty. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 1996. P. 324–84. [in English].

22. Ricoeur P. (1978). The Metaphorical Process as Cognition,

Imagination, and Feeling. Critical Inquiry. vol. 5 (1). P. 143-159. [in English].

23. Sherry R. A Treatise of Schemes and Tropes. Release Date: March 30, 2009 [EBook #28447]. 1550. URL: <https://www.gutenberg.org/files/28447/28447-h/28447-h.htm> (data zvernennia: 10.09.2021). [in English].

24. Smith A. (1985). Lectures on Rhetoric and Belles Lettres. Vol. 4. Indianapolis: Liberty Fund. 291 p. [in English].

25. Swiggers P. (1984). Cognitive aspects of Aristotle's theory of metaphor. Glotta 62(1/2). P. 40–45. [in English].

26. Wierzbicka A. (1986). Metaphors linguists live by: Lakoff & Johnson contra Aristotle. Research on Language and Social Interaction 19(2). P. 287–313. [in English].

27. Wilson T. The Arte of Rhetorique. Oxford : Clarendon Press. 1560. URL: <https://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-ext-idx?c=eebo;idno=A15530.0001.001> (data zvernennia: 10.09.2021). [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 21.10.2021

Схвалено до друку: 26.11.2021